

Termer och begrepp

Allegori

ursprungligen berättelser och bilder med konsekvent genomförda dubbelbetydelser, så att det som skildras kan framstå som oskyldigt och harmlöst, men i själva verket framställer tankeväckande budskap som även kan vara provocativa. Numera avses med allegori inte alltid genomförda och konsekvent fasthållna dubbelmeningar, det kan även åsyfta tolkningar som lyfter fram mer eller mindre konsekvent genomförda dubbelmeningar.

Alliteration

ljudlikheter i ordens början. Ett exempel är Alf Henrikssons *Alfabetets användning anar aporna aldrig*.

Anaforer

medvetna upprepningar. I Edith Södergrans dikt "Vièrge Moderne" inleds varje rad med orden "Jag är".

Analys

riktar in sig i detalj på hur en litterär text (eller bild eller annat) är uppbyggd.

Antiteser

till synes oförenliga motsatser, till exempel obekant och välbekant, kort och evig, bitter och ljuv.

Assonanser

upprepningar av ljudlikheter i betonad stavelse som inte infaller i ordets slut.

Ballad

ursprungligen en medeltida dansvisa som oftast är episk, det vill säga berättande. Balladen blandar episka, dramatiska och lyriska sätt att uttrycka sig och innehåller ofta många repliker.

Berättelse

återger ett händelseförlopp i efterhand, antingen kronologiskt eller

med uppbruten kronologi. En berättelse består ofta av följande beståndsdelar: en presentation av personer, plats och tid, en beskrivning av en komplikation eller ett problem som ska lösas samt till sist en avslutning där lösningen på komplikationen presenteras.

Berättare

är en gestaltad röst som förmedlar ett händelseförlopp och bör inte förväxlas med författaren.

Berättelsenivå

beskriver hur berättandet kan ske på flera olika nivåer i en berättelse, till exempel med ramberättelse och olika berättare i berättelsen. Ett pedagogiskt exempel på berättelse med olika berättelsenivåer är Selma Lagerlöfs "Den heliga natten", som är uppbyggd kring två tydligt närvarande berättare i två olika tidsplan och tre olika berättelser, som pågår parallellt.

Berättarperspektiv

beskriver rösten i berättandet, vem som berättar och varifrån det berättas, det vill säga berättandets förhållande till berättelsens kronologi samt till den fiktionsvärld och de händelser som det berättas om.

Besjälning

döda ting besjålas och förmänskligas. Ett exempel är "Vårvindar friska/ leka och viska" som inleder visan "Stackars Anna eller Molltoner från Norrland" av Euphrosyne (pseudonym för Julia Nyberg).

Bildningsroman

kallas ibland även utvecklingsroman. Det är en roman i vilken en ung människa växer upp och utvecklas genom olika händelser och situationer.

Blankrad

en tom rad utan någon text.

Budskap

är det som läsaren uppfattar som textens grundtanke. Det är sällan entydigt utan varierar beroende av uttolkaren och behöver inte knytas till författarens avsikt.

Centrallyrik

en kort koncentrerad dikt som ofta handlar om ämnen som kärlek, död, natur.

Dagbok

är en kronologiskt och successivt förd redogörelse för händelser i en människas liv, ofta genom daterade textavsnitt.

Dekadens

en litterär rörelse runt sekelskiftet 1900 som gick ut på att gestalta motsättningar mellan estetik och etik och mellan materiell framstegstro och andlig pessimism.

Elegi

tillbakablickande klagodikt som beklagar och berättar i två rader.

Epigram

en kort satirisk dikt med en träffande och elegant formulerad avslutning.

Episodisk

när ett verk är uppdelat i berättelser som går att läsa var för sig, men också hänger ihop och tillsammans bildar en helhet.

Expressionism

konstinriktning som uttrycker starkt subjektiva och överdrivna känslor.

Fabel

(även *story*) avser ett kronologiskt händelseförlopp och brukar i berättande särskiljas från intrig eller plot. Fabler är också en undergenre till berättelser, vanligen med djur som huvudkaraktärer (se *Fabler* nedan).

Fabler

Fabeln tillhör de folkliga berättargenrerna med rötter långt tillbaka i tiden och är en kortberättelse koncentrerad till ett enda tydligt händelseförlopp med en moralisk sentens i slutet. I centrum står förmänskligade djur med stereotypa egenskaper. Någon regelrätt

fabel har Lagerlöf inte skrivit, därtill är hennes persongestaltningar för komplexa. Däremot har hon skrivit *djurberättelser*.

Fokalisering

berättarteknisk term för att beskriva och analysera med vems blick en läsare leds genom fiktiva gestaltningar av händelser, miljöer och personer. Man skiljer mellan intern och extern fokalisering. Extern fokalisering innebär att miljöer, händelser och personer betraktas och bedöms utifrån av berättaren. Intern fokalisering innebär att berättaren så att säga förflyttar sig in i en av de gestaltade personerna och läsaren leds genom de fiktiva gestaltningarna av händelser, miljöer och övriga personer utifrån dennes perspektiv.

Här är ett exempel på extern fokalisering från inledningen till *Nils Holgerssons underbara resa*:

”Det var en gång en pojke. Han var sådär en fjorton år gammal, lång och ranglig och linhårig. Inte stort dugde han till: han hade mest av allt lust att sova och äta, och nästan tyckte han om att ställa till odygd.”

Här är ett exempel på intern fokalisering några stycken längre ner i samma kapitel:

”Han visste inte om han hade sovit litet eller länge, men han vaknade vid att han hörde ett lätt buller bakom sig. På själva fönsterbrädet rakt rätt framför pojken stod en liten spegel, och i den syntes nästan hela rummet. I detsamma som nu pojken lyfte huvudet, råkade han titta i spegeln, och då såg han, att locket till mors kista hade blivit uppslaget.”

Fri vers

grupperingen av strofer inte regelbunden, det förekommer inte rim och raderna är olika långa.

Hymn

bejakande jubelsång.

Inrim

vanliga rim inne i versrader eller en överensstämmelse mellan ljud inuti den betonade stavelsen i två ord, t. ex. guld i mund. Här är exempel på både alliteration och inrim i en strof ur Frithiofs saga av Esaias Tegnér:

Nu rider rike
Ring över Bifrost,

sviktar för bördan
bågiga bron.
Upp springa Valhalls
valvdörrar vida;
Asarnas händer
hänga i hans.

Intertextualitet

innebär direkta eller indirekta hänvisningar och anspelningar från ett litterärt verk till ett annat. Ett tydligt exempel är när Pippi Långstrump leker skeppsbrott och själv nämner Robinson Crusoe.

Intrig

(även *plot*) avser kronologin i återberättandet, som inte alltid behöver följa själva händelseförloppets kronologi utan kan till exempel börja med att återge hur ett händelseförlopp slutar.

Konstsaga

en berättelse med sagodrag skriven av en namngiven författare.

Legend

en berättelse som antas ha en förankring i en historisk händelse eller person och kan handla om ett religiöst under.

Liknelse

någonting blir belyst och åskådliggjort genom att liknas vid något annat; en liknelse kan vara en lång berättelse eller ett kort uttryck, exempelvis "dina ögon är som eldar".

Lovsång

hymn som bejakar och besjunger.

Lärodikt

en dikt skriven för att undervisa, informera och debattera.

Memoar

är en tillbakablickande beskrivning av ett liv genom ett urval av händelser som omtalas.

Metafor

ett ord eller en fras som ersätter och fångar upp en aspekt av det som egentligen avses: en metafor är mer entydig än en symbol eftersom både det som avses, sakledet, och det som det liknas vid, bildledet, tydligt framgår av sammanhanget. Det beror på att man måste ersätta metaforen med sakledet för att förstå den: om Akilles kallas "lejonet" finns faktiskt inget lejon i innehållet. Ofta skrivs båda leden ut och metaforen blir då som en liknelse där "som" utesluts: "dina ögon är eldar".

Metrik

läran om versers rytm, verslära.

Motiv

återkommande typsituationer som belyser och gestaltar ett tema. Ibland används också tema och motiv synonymt. Vanliga motiv/teman är vänskap, kärlek, död, uppbrott, sökande etc.

Naturalism

en litterär rörelse under det sena 1800-talet som gick ut på att gestalta realistiska händelseförlopp och personer för att undersöka och visa hur givna förutsättningar påverkar människors handlande.

Ode

En lovprisande variant av hymn.

Paradox

till synes oförenliga motsatser ställs mot varandra .

Parafras

omskrivning av en redan existerande text, ofta för att förklara innebörden i texten.

Parallellism

samma tanke upprepas och varieras i två eller flera led.

Ramberättelse

en berättelse som så att säga ramar in en huvudberättelse och ofta utspelas i nuet.

Rim

bildas när vissa ljudföljder upprepas i olika ord och vanligen avses slutrim som man-kan och kvinna-vinna. Andra vanliga exempel på rim är upprepningar av ljudlikheter i ordens början, alliteration, och upprepningar av ljudlikheter i betonad stavelse som inte infaller i ordets slut, assonans.

Personifikation

ett abstrakt begrepp framställs som en person. Döden och döendet framställs som personer i Karin Boyes dikt "De lugna stegen bakom": "Lyssnar jag, hör jag livet fly/ständigt snabbare nu./ De lugna stegen bakom/Död, det är du."

Porträttdikt

en dikt som innehåller en karaktärsbeskrivning av en person.

Psalm

en hyllningssång, besläktad med hymnen som är skriven för att ingå i en religiös ritual för att stärka känslan av gemenskap.

Rolldikt

en dikt i jagform där åsikterna som förs fram läggs i munnen på en person som är av annat kön eller ålder eller lever i andra förhållanden än författaren själv. Begreppet används även när en författare låter ett träd, en blomma etc. "komma till tals".

Rytm

bildas av regelbundna växlingar mellan starkare och svagare betoning, används ofta för att skapa effekt i litterära texter och för lyrik är rytm en nödvändig del av textens uppbyggnad.

Satir

en text som är skriven på ett elakt och hånfullt, men ändå elegant sätt.

Sensmoral

slutsats eller lärdom av moralisk slag som sammanfattar budskapet i en berättelse och ofta avslutar berättelsen.

Sinnesanalogier

olika sinnesintryck ställs samman, exempelvis mörk röst (syn + ljud), varm färg (känsl + syn), för att skapa en upplevelse på flera

sinnesplan.

Skandera

att läsa en dikt taktfast.

Strof

en gruppering av ett antal rader som är avskild från nästa grupp med en tom rad, en blankrad.

Symbol

betecknar något utöver sin bokstavliga betydelse och kan alltså till skillnad från metaforen förstås både bokstavligt och symboliskt. Konventionella exempel är kronan som symbol för makt och hjärtat som symbol för kärlek. I litterära texter används ofta mer tillfälliga och individuella symboler och vad en sådan symbol förmedlar kan tolkas på olika sätt.

Story

(även fabel) avser ett kronologiskt händelseförlopp och brukar i berättande särskiljas från intrig eller plot.

Tema

kan formuleras som en grundtanke eller bärande idé i en text och formuleras ofta utifrån en specifik tolkning av innehåll och budskap.

Text

är ett system av tecken som bär fram innehållet och enligt detta synsätt kan alla slags teckensystem som bär fram innehåll definieras som texter. Enligt receptionsforskare blir texterna till i själva läsakten och tolkningen.

Tolkning

går ett steg längre än en analys och kommenterar vilka effekter, betydelser och budskap en texts uppbyggnad kan ge.

Verk

åsyftar en konstnärlig produkt och innefattar ofta en förståelse av innehållet i produkten som reellt existerande oberoende av läsning och tolkning.

Vers

är den litteraturvetenskapliga termen för diktrad.

Versepos

längre berättande dikt.

Versfot

är en kombination av minst två stavelser, där minst en är betonad. Beroende på hur många stavelser versfoten består av, och vilken eller vilka som är betonade respektive obetonade har versfoten ett namn. Den betonade stavelsen markeras med X och den obetonade markeras med x:

Troké: Xx
Jamb: xX
Spondé: XX
Daktyl: Xxx
Anapest: xxX

Versmått

Olika versfötter kan kombineras så att rytmiska mönster bildas. När de följer ett mönster enligt fasta regler kallas detta mönster för versmått. Exempel på versmått är hexameter och alexandrin.

Visa

tonsatt dikt.